

ISTORICUL TEODOR V. PĂCĂȚIAN

CORNEL SIGMIREAN

I. Geneza și destinul unei opere — „Cartea de Aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară“

„Teodor V. Păcățian, dacă n-ar fi scris alte zeci de lucrări, ci numai „Cartea de Aur“, cuprinzând în opt volume mari luptele politice naționale ale românilor din fosta Ungarie, și-ar fi câștigat deja prea multe merite ca să aștepte cu drept cuvânt recunoștința neamului său și a României de azi¹. Aprecierea îi aparține publicistului Dr. A. Cosma și era făcută în 1932, cu ocazia aniversării a 80 de ani de la nașterea lui Teodor V. Păcățian, una din cele mai reprezentative figuri ale scrisului românesc din Transilvania și Banat, ziarist în redacțiile marilor publicații ale vremii: „Luminătorul“, „Dreptatea“, „Tribuna“, „Telegraful Român“, ș.a., poet, prozator și traducător, dar și autorul unei bogate literaturi istorice².

Inițiativa realizării monumentalei opere, „Cartea de Aur“, rămasă până astăzi unică în istoriografia română, prin modul de construcție și prezentarea a unei informații istorice referitoare la peste 200 de ani din istoria Transilvaniei, a aparținut cunoscutului memorandist Dr. I. Rațiu. În primăvara anului 1899, în redacția „Tribunei“ — după cum mărturisea Teodor V. Păcățian mai târziu — președintele P.N.R., Dr. Ioan Rațiu își exprimă regretul că, românilor din Transilvania, le lipsea o istorie completă și cuprinzătoare a luptelor politice purtate de români între 1848 și procesul Memorandului³. „Lumea de astăzi — spune Dr. I. Rațiu — știe ceva despre întâmplările din anii 1848—1849, Memorandul nostru și soarta pe care a avut-o, dar nu știe nimica, sau foarte puțin, din ceea ce s-a întâmplat între anii 1848/1849, deși românii din Ardeal n-au stat niciodată cu mâinile în sân, ci mereu au purtat lupta pentru câștigarea drepturilor ce li se cuvin⁴“.

Sensibilizat de constatările președintelui P.N.R., și după ce se convinge că Biblioteca Brukenthal și Biblioteca Astrei dețin suficiente opere istorice și ziare, care să-i permită abordarea unei asemenea întreprinderi istoriografice, T. V. Păcățian îi comunică fruntașului politic decizia de a elabora o asemenea lucrare, spre satisfacția lui Rațiu care-i mărturisea: „Drept să-ți spun, eu, la dumneata și numai la dumneata m-am gândit atunci când ți-am vorbit de necesitatea unei astfel de istorii, pe care sunt convins că numai dumneata cu priceperea dumitale și cu zelul de muncă pe care-l ai, ne-o poți da cu siguranță — nimeni altul⁵“.

La realizarea operei îl îndemna și situația politică din sânul românilor transilvăneni din perioada de la cumpăna ultimelor două veacuri, caracterizată printr-o aprinsă dispută în jurul tacticii politice a P.N. — pasivism sau activism. „Voim să arătăm celor chemați — mărturi-

sește T. V. Păcățian — să dea direcția politicei românești, că politica de activitate am făcut și noi în trecut, politică bună și energică, dar n-am ajuns la rezultate mulțumitoare și tocmai din acest motiv a fost schimbată tactica, și în locul activității a fost decretată rezistența pasivă⁶.

În vederea întocmirii lucrării, încă din 1899, consultă o serie de lucrări istorice, o bogată presă în limbile română, maghiară și germană. Prin deputatul român I. Ciocan din Parlamentul maghiar a consultat o serie de lucrări mai puțin accesibile, aflate în posesia bibliotecii Casei Deputaților din capitala Ungariei. S-a bucurat, în titanica muncă la care s-a angajat, de ajutorul moral și parțial material al întregului comitet de conducere al Partidului Național Român.

Pentru a avea răgazul necesar elaborării operei, a renunțat la sfârșitul anului 1900 la conducerea „Tribunei“ — revistă ce-și asuma sarcini politice mult prea mari într-o perioadă de criză a ei și a liniei politice promovate — pasivismul, preluând conducerea „Telegrafului Român“, unde sarcinile gazetărești îi permitea redactarea lucrării.

Inițial își propusese ca lucrarea să cuprindă doar discursurile și intervențiile deputaților români din dieta Transilvaniei și ulterior din Parlamentul Ungariei, dar constatând că evenimentele din perioada liberalismului și apoi a dualismului austro-ungar sunt rezultatul unor evenimente anterioare, a elaborat în primul volum al „Cărții de Aur“ o sinteză de istorie a Transilvaniei din perioada premergătoare ocupării acesteia de austrieci și până la 1848, inclusiv evenimentele din timpul Revoluției de la 1848.

Fiind la curent cu preocupările lui T. V. Păcățian, o serie de oameni politici și de cultură își manifestă interesul pentru lucrare. I. Chendi îl felicită din București pentru inițiativa luată și pentru planul de concepere a lucrării, sugerându-i însă să schimbe denumirea „echivocă“ de „Cartea de Aur“ prin altceva, considerând că ar fi mai conveniabil pentru caracterul serios al lucrării⁷. La fel îl felicită V. Braniște într-o scrisoare din 15/28 aprilie 1901, convins de munca grea pe care o necesita gigantica operă. De asemenea îl asigură de sprijinul său pentru popularizarea lucrării și-l ruga să-l treacă pe lista abonaților la respectiva lucrare⁸. Anticipativ, revista „Transilvania“⁹ și „Telegraful Român“¹⁰, anunță viitoarea apariție editorială, prezentând planul lucrării pe volume și capitole și scopul urmărit prin realizarea ei. „Cartea aceasta — anunța T. V. Păcățian în „Telegraful Român“ — nu are pretenția de a fi considerată ca istorie critică a vieții noastre politico-naționale din trecut, va fi o simplă dar credincioasă și amănunțită istorisire a tuturor evenimentelor politico-naționale, prin care a trecut neamul nostru în trecut, va fi o adunare de material brut, din care va avea să se compună în timpul său opera monumentală a istoriei critice despre luptele noastre“¹¹. O serie de reviste și ziare, printre care și „Telegraful Român“, unde T. V. Păcățian era redactor-șef, publică fragmente din opera aflată în curs de apariție¹².

Pentru traducerea din limba latină a „Supplexului“ din 1791, Păcățian apelase la Elie Dăianu pe care-l cunoștea din redacția „Tribunei“. Într-o scrisoare către autorul „Cărții de Aur“, Dăianu ne oferă interesante aspecte legate de traducerea în limba română a valorosului act politic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și câteva aprecieri deosebit

de valoroase la adresa acestuia: „Am rămas uimit — îi scria Dăianu lui T. V. Păcățian — de cunoștințele și de ingeniozitatea în stilizarea autorului acestui măreț op, pe care ori cât am încercat să-l redau fidel, sunt convins că în ce privește eleganța, lărgimea, înălțimea și energia frazei n-am putut să-l prezint românește decât într-o copie, foarte palidă”¹³. Se mângâia însă cu gândul că apariția „Supplexului” în limba română va putea constitui un imbold la solidaritate națională, dincolo de confesionalitate, așa cum s-a petrecut la 1791. Îl ruga de asemenea ca actul politic de la sfârșitul secolului XVIII să fie publicat în „Transilvania” și în „Tribuna”, organul de presă al Partidului Național Român.

După mai bine de trei ani de muncă, primul volum al „Cărții de Aur” era gata, în iarna anului 1902, ziarele anunțând în luna februarie apariția lucrării¹⁴. Hârtia necesară a fost procurată chiar de autorul cărții, de la Viena, tipărirea fiind făcută la intervenția aceluiași interesat susținător, dr. I. Rațiu în tipografia „Tribunei”, scutindu-l pe Păcățian de cheltuielile costisitoare ale unei asemenea realizări.

Primul volum, care cuprinde istoria Transilvaniei până la 1860, este însoțită de o prefață ce se constituie într-o adevărată mărturisire de credință a istoricului Păcățian față de rosturile istoriei: „Cel ce gândește la viitorul neamului nostru (și care bun român nu se gândește?) trebuie să se gândească întâi la trecutul nostru. Pentru că trecutul, prezentul și viitorul stau în legătură strânsă. Trecutul ne-a dat prezentul și din prezent se naște viitorul. E foarte natural deci că numai cunoscând bine trecutul putem să ne croim un viitor care să fie mai bun decât prezentul”¹⁵. Era o pledoarie ce se înscrisa în tradiția unei concepții istoriografice ardelene, în care primează vocația militantă a științei istorice, menirea ei de instrument al regenerării naționale¹⁶. Prin lucrare se adresa astfel conducătorilor, care „aruncându-și ochii înapoi, pentru a vedea că înaintăm într-o asemenea situație ce au făcut, cum s-au apărât” să poată scoate poporul din „ispită” și din „primejdie”. De asemenea „tinerimii române”, „viitorilor conducători”, ca prin ea, prin „Cartea de Aur” să li se ofere un „îndreptar politic, o comoară bogată în mână, un izvor nesecat de însuflețire națională, de muncă uimitoare și de abnegațiune, — în scopul, ca însuflețindu-se de faptele din trecut, să poarte, când va veni rândul la ea, lupta pentru steagul național cu zelul cu care au purtat-o înaintașii”¹⁷.

În toamna aceluiaș an, 1902, apăsă și volumul II, cuprinzând evenimentele din anii 1860—1863, amplu comentat și el de presa ardeleană, privind conținutul și valoarea lui istorică. Din Craiova, N. Strioan, într-o scrisoare către autorul „Cărții de Aur”, semnată la 19 decembrie 1902, îl anunța că îi trimite 109 lei pentru cele 9 exemplare deja achiziționate și-i mai solicită încă 4 exemplare. De asemenea îl anunța că în capitala Băniei s-a propus o reprezentatie în onoarea lui și-i solicită ca urmare date despre viața și activitatea sa¹⁸. Trimise Academiei Române, cele două volume ale „Cărții de Aur” sunt propuse de A. D. Xenopol, în ședința din 8 noiembrie 1902 pentru premiul Năsturel—Herescu în valoare de 40 de lei¹⁹. În raportul prezentat în ședința din 24 martie 1903, Xenopol face o emoționantă pledoarie în privința valorii lucrării. „Valoarea acestei opere este însă de netăgăduit și mult mai mare decât a unei simple culegeri de documente. Ea este un steag de luptă pentru

frații noștri și o întindere foarte costisitoare, având a forma 8 volume, cite aproape 1 000 pagini fiecare²⁹.

Dar, primirea favorabilă care i se face lucrării din partea presei și a oamenilor de cultură români, este umbrită de atitudinea ostilă a autorităților. La 21 iunie 1902, o comisie judecătorească formată — printre alții — din judele de instrucție de la Tribunalul din Sibiu, Gödri Sándor și Preinessberger, viceprocuror, asistați de poliție confiscă exemplarele găsite la locuința autorului, în redacția „Telegraful Român” și la tipografie. Este reținută inclusiv lista abonaților — pe baza căreia să poată recupera toate exemplarele de la cei care au achiziționat lucrarea²¹. Autorului i se aduce la cunoștință dare în judecată pentru că volumul I din „Cartea de Aur” conținea „agitatie în contra naționalității maghiare” și „atac în contra formeii de stat”, „atacă unirea Transilvaniei cu patria mamă (Ungaria — n.n.) decretată prin legi sancționate și agitând provoacă la revoltă împotriva ei”, fapte condamnate potrivit articolelor 172 și 173 din Codul penal maghiar. Într-o declarație de răspuns la acuzațiile aduse, T. V. Păcățian arată că lucrarea a compus-o înainte de a fi redactor șef la „Telegraful Român”, că lucrarea nu i-a fost impusă (cerută). De asemenea respinge acuzația că lucrarea a fost destinată în mod special preoțimii. Din punct de vedere științific i se atribuie fraze și pasaje din documentele pe care el le-a prezentat ca acte istorice, publicate și de alți autori. „Mai sunt apoi dificultate și unele fapte istorice, — arată cu curaj T. V. Păcățian — cari ori de câte ori sâ fie condamnate prin sentințe judecătorești, tot adevăruri istorice vor rămâne pentru totdeauna, dat fiind, că prin sentințe judecătorești nu se pot face corecturi în istoria popoarelor cu trecut istoricește bine stabilit²². Chemat în fața judecătorului de instrucție pentru a-și însuși responsabilitatea acuzațiilor, le respinge, arătând din nou că lucrarea sa, „Cartea de Aur”, nu-i decât o simplă adunare de date și de documente istorice, pe care așa le-a găsit la alți istorici.

Și totuși, autorului „Cărții de Aur” i se remite actul de acuzare în care sunt incriminate capitolele: „Activitatea Dietei Ungare”, „Mișcarea slovacilor”, „Activitatea lui Simion Bărnuțiu”, „Discursul de la Blaj”, „Trei adunări românești”, „Activitatea lui Kossuth”, „Comitetul român de pacificare”, „Proclamația lui Csányi”, „Scrisoarea lui Buteanu”, „Reprivire” și „1853”²³. În total 85 de pagini, din care 58 conținând discursul lui Bărnuțiu din catedrala Blajului din 2/14 mai 1848. I se imputa modul de abilitare a documentelor, introducere asubiectivă la o serie de evenimente. Se arată, printre altele, că la capitolul „Vorbirea lui Bărnuțiu”, Păcățian și-a permis înserarea următorului pasaj: „Și a vorbit ca un inger, ca un sfânt, pentru că glasul Domnului și glasul națiunii române vorbea în el. În mijlocul unei tăceri ca în mormind și-a expus Bărnuțiu vederile despre naționalitatea română, despre drepturile limbei române înșirînd rînd pe rînd toate faptele ungurilor, săvîrșite în contra românilor, pe care i-au aflat totdeauna buni numai de scară pentru a se înălța...²⁴.

În ciuda actului de acuzare, T. V. Păcățian are convingerea că, adevărul este de partea lui. Același lucru îi spuse și presa română, cea maghiară în schimb îl acuză, dar dezbaterile în jurul „Cărții de Aur” realizează întreaga opinie publică românească în jurul său. La 13 septembrie 1902, printr-un memoriu adresat Curiei regale din Cluj, T. V. Păcățian indică sursele documentare folosite, și de asemenea autorii români

și maghiari consultați: Anonymus, M. Cserey, F. Pesty M. Horvát, B. Jancsó, Miron Hodza, G. Barițiu, Al. Papiu Ilarian, N. Popea, G. Popovici²⁵. Exemplifică expunerea sa cu pasajele luate, toate, în ideea de a para acuzațiile aduse.

Dar la 24 noiembrie 1902, la Cluj, începe procesul lui T. V. Păcățian pentru „Cartea de Aur”. Pentru impresionarea instanței, procurorul atrage atenția că românii își dau silința să se rupă de Ungaria și să se alăture României. Apărarea îi era asigurată de reputatul om politic și avocat Coriolan Brediceanu²⁶. Acesta aduce în sprijinul apărării faptul că T. V. Păcățian este redactor-șef la una dintre cele mai guvernamentale foi, „Telegraful Român”. Discursul lui Bărnuțiu nu i se poate imputa lui Păcățian, ca un act împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, pentru că, luat cronologic, discursul a fost în luna mai, iar unirea s-a votat în iunie. Discursul — arăta Brediceanu — a fost reprodus și de Jancsó Benedek, dar acesta n-a fost acuzat. Despre „drepturile răpite” la care face referire Păcățian, Brediceanu afirmă că „drept aceea adevăr, iar nu injuria e ce se afirmă în cartea incriminată despre drepturile răpite”. Categorical, afirmă avocatul apărării, că pentru reproducerea unui document nu se poate acorda pedeapsă. Și încheie afirmând că „nu e posibil a rezolva chestiunea naționalităților cu întemnițare”. Dezbaterile s-au prelungit și a doua zi. Atmosfera ce domnea în jurul procesului amintea de procesul „Replicii” și al memorandiștilor, cu deosebirea — afirmă Păcățian mai târziu — că „aceste două au fost intentate prezentului poporului român din fosta Ungarie, pe cînd „Cartea de Aur” a fost dată în judecată pentru trecutul poporului nostru”²⁷.

A doua zi, în 25 noiembrie, s-a pronunțat sentința de condamnare a autorului „Cărții de Aur” la 8 luni temniță și 400 coroane amendă, la care se adaugă 1 700 coroane cheltuieli de judecată²⁸. Acuzațiile conform Codului penal erau:

- Provocare la nesupunere în contra legii (art. 172, a-1.).
- Ațâțarea în contra națiunii maghiare (art. 172, a-2.).
- Atacarea puterii obligatorii a legii (art. 173.).
- Revolta contra legăturii dintre țările care compun statul maghiar (art. 173.)²⁹.

După pronunțarea sentinței, ca o măsură de precauție, T. V. Păcățian este imediat arestat. (În 1897, în fața unui iminent proces de presă pentru articolul „Măcelul de la Mehadica”, s-a refugiat pentru câteva luni în România). Va fi pus în libertate în schimbul unei cauțiuni de 5 000 de coroane. La 30 aprilie 1903 are loc rejudecarea procesului pentru „Cartea de Aur”. Sentința definitivă este condamnarea la 6 luni de temniță. În această situație, ca ultimă încercare, se adresează „bunului împărat”, Francisc Iosif, întocmind către acesta un memoriu datat 10 septembrie 1903, în care-și expune lucrarea, procesului și condamnarea sa³⁰. Adresându-se „Măritului împărat” și „rege apostolic”, în memoriul redactat în limba maghiară declară: „Am scris o carte, în limba română, despre vremurile trecute, despre vechile lupte: despre trecutul nației române și luptele sale politice.

Mi-am intitulat cartea „Cartea de Aur” pentru că în ea m-au preocupat acele date istorice, discuții, cereri, scrieri împărătești, memorandumi, procese verbale, care ilustrează trecutul de aur al apartenenței politice a nației române la coroana maghiară.

Sunt consemnate în această carte toate greutățile vremurilor trecute și anii și acele zile care au fost pline de sânge, pline de ură, dar care au fost pline și de însuflețire, zile în care Măria Ta ocupa aurul lăudat al înaintașilor.

În aceste zile ura a spălat-o timpul, urmele de sânge le-au spălat lacrimile. Dar a rămas entuziasmul! Am considerat că acest entuziasm trebuie întreținut în numele posterității, pentru că nu se poate ști în care clipă va avea țara nevoie, tronul, casa domnească de entuziasmul național.

Cartea mea nu conține amarul și ura vremurilor trecute, nici urma sângelui vărsat...³¹. Arată că lucrarea este „operă pur istorică, care se referă la trecut, nu la prezent” și că „faptele istorice nu pot fi condamnate de procuratură, nici nu pot fi denaturate”. Ca urmare, solicită grațierea din partea împăratului. Rezultatul însă a fost identic cu cel al altor memorii adresate de români împăratului. Aceeași soartă o va împărtăși și memoriul adresat de soția sa Silvia, împăratului și tribunalului regal din Cluj³².

Ca urmare, între 10 septembrie 1903 și 9 mai 1904, Păcățian și-a ispășit pedeapsa la închisoarea din Seghedin, din întâmplare, chiar în celula în care dr. I. Rațiu suportase detenția în urma condamnării memorandiștilor.

În ciuda dificultăților, încercatul luptător nu abandonează continuarea elaborării lucrării, simțindu-se încurajat de atitudinea opiniei publice, de oamenii politici din Transilvania și Banat. Printre aceștia se numărau cei doi Mocioni, Alexandru și Zeno — care într-o scrisoare adresată lui T. V. Păcățian își exprimă admirația față de „Cartea de Aur” și-i promit ajutorul material, condamnând modul brutal de redacție al autorităților³³. Îl încurajau și aprecierile venite din partea istoricului maghiar Jancsó Benedek, care, într-o scrisoare către Păcățian își exprima regretul pentru procesul intentat și cerea să-l treacă în rândul abonaților pentru următoarele volume. Îl anunța că are de gând să publice în revista „Századok” o recenzie mai amplă despre operele maghiare referitoare la literatura istorică despre români, în care va aminti despre importanța istorică a „Cărții de Aur”³⁴.

După eliberarea din închisoare, paralel cu munca de redactor șef la „Telegraful Român”, reia opera de redactare a „Cărții de Aur”. În 1904 reeditează primul volum, lăsând prin linii de întrerupere, „oglinzi albe”, pentru textul condamnat. Actul de acuzare, pasajele și expresiile incriminate le redă însă la sfârșitul volumului, oferind cititorului posibilitatea de a cunoaște textul integral al volumului, dar și mărturia unui abuz dureros la adresa istoriei. Au urmat apoi celelalte volume ale „Cărții de Aur”. În 1905 publică volumul III, pregătit pentru tipar în temnița de la Seghedin. Cuprinde perioada 1863—1865, cu un bogat material documentar privind desfășurarea dietei de la Sibiu. În anul 1906, volumul IV, cuprinzând discursurile deputaților români în sesiunea parlamentară din anii 1865—1868, perioadă de adânci frământări și mutații în viața politică din imperiul devenit din 1867 austro-ungar. Discursurile sunt luate după ziarul dietei, după notele stenografiate. Urmează în 1909 volumul V, cu perioada 1869—1872, tipărit la „Tipografia Arhidiecezană” din Sibiu. Volumul cuprinde discursurile și intervențiile deputaților români din Banat în ciclul parlamentar 1869—1872, și ale celor din Ardealul isto-

ric, cu excepția lui Sigismund Popp și Iosif Hodoș, oameni politici români care, aplicând pasivismul, au refuzat să participe la viața parlamentară. În 1910, volumul VI, cu referiri la toate momentele mai importante ale mișcării politico-naționale ale românilor, discursurile parlamentare din dietă și din partea arhierilor de cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, în Casa magnaților.

Nu-i scapă însă nici evenimentele din România, obținerea Independenței de stat în urma războiului ruso-româno-turc, despre care notează: „Toate acestea ne-au umplut inimile de încredere nouă în puterile noastre proprii ca neam cu însușiri frumose și cu putere de viață, — și ne-au adus la convingerea, că nu este putere lumească care să ne poată desființa ca popor, precum și la convingerea, că dacă Dumnezeu părinților noștri ocrotește și înalță pe frații noștri de vecinătate, El nu poate să ne dea uitării nici pe noi, care totdeauna în El ne-am pus nădejdea și de la El am așteptat nădejdea și mântuirea”³⁵.

În 1911 era anunțat volumul VII al „Cărții de Aur“, dar durerile sufletești și grijile pentru unica lui fiică, Dorica, care s-a stins din viață la vârsta de 9 ani, în 1913, l-au împiedicat să-și țină promisiunea. Volumul va apare în 1913, Păcățian mărturisind condițiile dureroase în care l-a elaborat: „În nopțile nedormite și în zilele pline de zbuciumări sufletești, petrecute în pazul iubitei și neuitatei mele Dorica, am compus și am tipărit volumul de față al publicațiunii mele. În zile și nopți trăite între groază și speranță”³⁶. Volumul cuprinde perioada 1881—1896, anii „Memoriului“ lui Barițiu, ai „Replicii“ lui A. C. Popovici și ai Memorandului, anii afirmării europene a problematicei naționale a românilor din Transilvania. În 1915, după o muncă de 16 ani, încheia masiva lucrare, în cursul anului apărând volumul al VIII-lea al „Cărții de Aur“, cuprinzând evenimentele politico-naționale din perioada 1896—1910. Inițial, ultimul volum al „Cărții de Aur“ a fost proiectat să cuprindă un istoric al proceselor politice ale românilor din Transilvania din era constituțională³⁷. Dar, adoptarea activismului la Conferința P.N.R. din 1905 și participarea deputaților români la ciclul parlamentar 1906—1910, l-a determinat să renunțe la proiectul inițial pentru a cuprinde între coperțile sale discursurile și intervențiile reprezentanților români în parlamentul de la Budapesta. Multe din ele sunt redată numai în rezumat, o prezentare integrală — mărturisește Păcățian — ar fi presupus încă două volume. Respectând obișnuința de a-și centra volumele pe ciclurile parlamentare, ar fi urmat perioada 1910—1915, dar renunță să o mai facă, după cum mărturisește din două motive: pentru că ciclul parlamentar 1910—1915 încă nu era încheiat, era în desfășurare Primul război mondial, iar în al doilea rând, credea că în 1910 a început o epocă nouă în viața politică din Ungaria, aceea de apropiere între puterea politică, și liderii politici români. Are apoi sentimentul că asupra acestei perioade neavând la îndemână „toate amănuntele“, nu o poate studia cu destulă aprofundizare și obiectivitate.

Elaborarea masivei opere, de 6560 de pagini, a necesitat din partea autorului o uriașă muncă fizică și intelectuală, cu mari sacrificii materiale, estimate de Păcățian la suma 24 000 de coroane, din care au rămas nerecuperate aproximativ 8 000 de coroane³⁸. Era o sumă considerabilă pentru aceea perioadă, „jertfită — după cum spunea Păcățian

mai târziu — din sărăcia unui om care trăiește din munca grea și istovitoare de puteri a gazetăriei³⁹. A avut însă satisfacția unor aprecieri generoase asupra operei, care s-a bucurat de largă receptivitate și a avut un puternic impact în rândul intelectualității românești din Transilvania, a presei în general. De fiecare dată, apariția unui volum era pe larg dezbătută în coloanele ziarelor din Transilvania, subliniindu-i valoarea de document istoric, de lecție istorică, pentru toate generațiile, și mai ales, efortul intelectual și material pe care-l investise autorul pentru redactarea ei, trecând peste greutățile înmormântării și ale celor materiale și familiale, a patru procese de presă ce le-a avut în calitate de redactor-șef al „Telegrafului Român“.

Prezentând volumul al III-lea, ziarul „Libertatea“ din Orăștie arată că opera lui Păcățian, „Cartea de Aur“, are pagini care sunt mai mișcătoare și zguduitoare decât cel mai bun roman, — cărturarul român inteligent află în ea o lectură prețioasă, ce-i îmbogățește mult cunoștințele istoriei noastre și îi dă sănătoase elemente de judecată și pentru ținuta din zilele noastre în cele naționale, dacă e să ne arătăm vrednici de marii noștri părinți din acele zile⁴⁰. „Revista Bistriței“ recenzând volumul V al operei, îi subliniază valoarea politică și culturală și o compară cu „Enciclopedia română“ a lui Diaconovici⁴¹. V. Goldiș, într-o viziune de ansamblu asupra „Cărții de Aur“, remarcându-i unele scăderi din perspectiva unei insuficiente rigurozități științifice, îi subliniază valoarea informativă și formativă necesară orientării politice a intelectualității românești și, mai presus de orice, modul prin care Păcățian a știut să-și servească propriul popor: „Gândiți-vă și vă înclinați. Prin cinste, prin muncă, prin jertfă se înalță neamurile. Teodor V. Păcățian a dat pildă strălucitoare de muncă și jertfă“⁴².

Apărut în tiraje mici, de 300—400 de exemplare, „Cartea de Aur“ s-a adresat, așa cum am mai remarcat, în general intelectualității, celor capabili să-i înțeleagă rostul și mesajul. Pe baza listei de abonați la volumul III, listă publicată la sfârșitul volumului IV, avem imaginea mediilor intelectuale și geografice care au receptat lucrarea. Cei 328 de abonați provenind din o sută de localități din Transilvania și Banat și din Regatul României, din orașele Bacău, Iași, București, Craiova. Un tablou socio-profesional al abonaților se prezintă astfel: 18 notari și funcționari publici, 61 de avocați, 104 preoți și protopopi, 8 proprietari și mari proprietari, 10 deputați dietali, 7 directori de bănci, 6 biblioteci, 11 profesori și învățători, 3 directori de gimnazii și seminarii, 3 institute bancare, 2 pensionari, 6 medici, 1 societate culturală, 2 ofițeri și 15 persoane fără mențiunea profesiei sau a pregătirii intelectuale. Predomină, după cum se vede, preoții și avocații, categoriile de altfel cele mai reprezentative ca număr ale intelectualității românești din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Printre cei ce au achiziționat volumul se numără: Dr. I. Suci, deputat dietal, V. Goldiș, V. Lucaci, G. Pop de Băsești, Al. Mocioni, Iuliu Maniu, Constantin Stere, Ioan Cavaler de Pușcariu, V. Lascăr, T. Mihali, Al. Vaida Voevod, Miron Cristea, Iosif St. Suluțiu, Partenie Cosma, Emanuil Ungureanu și alții. Sunt însă foarte multe cazuri, când bănci sau persoane particulare au achiziționat-o în mai multe exemplare, pentru a o redistribui societăților studențești, tineretului studios. Așa procedează un Al. Mocioni care donează 15 exem-

plare din „Cartea de Aur“ studenților români din Cluj și 25 exemplare celor din Budapesta. Într-o scrisoare de mulțumire către marele mecenat român, studenții români din Budapesta, decodificându-i mesajul, își exprimau aprecierile privind valoarea „Cărții de Aur“: „Cetind istoria neamului nostru ne vom face educațiunea națională, de care școala străină ne-a lipsit. Drept dascăli ne vor servi acei oameni mari, a căror amintire împodobește paginile istoriei naționale și ale căror exemple de perseverență și de abnegație vor fi pentru generațiunile viitoare tot atât de puternice îndemnuri la fapte“⁴³. Interesant că printre cei care au achiziționat cartea au fost și cercurile politice din jurul arhitectului Frantz Ferdinand.

Aspectul utilitar, de document, de izvor pentru cunoașterea trecutului glorios și de formare a conștiinței naționale răzbate din cele mai multe aprecieri făcute asupra lucrării în epocă și în anii care au urmat. În 1913, Miron Cristea — printr-o scrisoare în care i se adresa cu formula de „iubite cumetre“, îl asigura pe Păcățian de perenitatea operei și a poporului căruia îi este adresată, menit să mai joace un mare rol cultural și politic în estul Europei, profetie confirmată de timp⁴⁴.

Merite deosebite, utilitare, îi găsea „Cărții de Aur“ și Al. Vaida Voievod, deputat în Parlamentul de la Budapesta, opera lui Păcățian fiind, în opinia fruntașului mișcării naționale, „prima scriere desfășoară evenimentele istoriei noastre politice în ordine cronologică... că ceea ce altcum ar trebui căutat într-o bibliotecă întreagă, în „Cartea de Aur“ le află omul într-un mănunchi“, atât de folositoare deputaților români în luptele de sub cupola Casei deputaților⁴⁵. Aceeași idee de sursă documentară în apărarea intereselor naționale o subliniază și scrisoarea lui Iosif Șchiopol către Horia Petra Petrescu din 16 august 1926⁴⁶. Aflat în serviciul statului român la Societatea Națiunilor, la Berna, îl ruga să i se trimită o serie de opere, inclusiv „Cartea de Aur“, pentru a-i servi la apărarea intereselor românești în disputele privind problema minorității maghiare din Transilvania.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, cu toate progresele noii școli istorice românești, aprecierile privind valoarea de incontestabilă sursă documentară a operei s-au păstrat. Emil Isac considera „Cartea de Aur“ o „Magna Charta“ din Ardeal: cu cele mai frumoase pagini de filozofie, stilul este sobru, antic, de o frumusețe clasică⁴⁷. Aprecieri entuziaste ce ieșeau de sub pana unui poet. La fel se exprimau asupra operei lui T. V. Păcățian istoricii: I. Lupaș, Silviu Dragomir, I. Moga, Vasile Netea și I. D. Suciu. Sugestivă pentru încadrarea istoriografică a operei, ni se pare observația lui I. Breazu, prin asemănarea „Cărții de Aur“ cu opera lui Șincai, „Hronicul românilor“. Șincai a cules documentele existenței noastre în furtuna veacurilor, pentru a-i servi la întărirea conștiinței și demnității naționale; Păcățian a făcut același lucru cu documentele de după Șincai, până la începutul secolului al XX-lea, adică din epoca afirmării celei mai depline a românismului ardelean, documente aproape tot atât de puțin cunoscute ca și cele din Cronică. Asemeni lui Șincai, T. V. Păcățian și-a purtat opera prin închisori și și-a scris-o în sărăcie, ca și Cronică — „Cartea de Aur“ este aproape o legendă: vorbesc de ea toți, dar o cunosc foarte puțini, căci este extrem de rară“⁴⁸.

O notă discordantă în aprecierea operei „Cartea de Aur“ au făcut-o Augustin Bunea⁴⁹ și, parțial, N. Iorga⁵⁰, dar ale căror păreri sunt legate de aprinse polemici purtate cu T. V. Păcățian în primul deceniu al secolului XX în jurul vechimii Mitropolitei Române din Ardeal.

Ca o recunoaștere a valorii operei rămân mărturie și cele două premii ale Academiei. Mai întâi în 1905, Premiul Adamachi, în valoare de 1 500 de lei, pe baza raportului prezentat de Grigore Tocilescu. Preluând ideile din raportul prezentat de Xenopol în 1903, când a fost pentru prima dată propusă la premiul „Năsturel Herescu“, Tocilescu arată că lucrarea lui Păcățian „este menită a încorda și mai mult împotrivirea Românilor contra tendințelor cotropitoare ale poporului conducător, dar această încordare e necesară, căci românii nu pot renunța la naționalitatea lor fără a se sinucide“⁵¹. În 1930, la propunerea lui I. Lupaș, i s-a acordat lui T. V. Păcățian, „Premiul Aurel Cosma“ pentru întreaga activitate publicistică și în mod deosebit pentru valoroasa operă „Cartea de Aur“⁵². În anul 1906, cu ocazia expoziției de la București, pentru lucrările expuse a primit medalia jubiliară „Regele Carol I“, iar în anul 1911, după primirea volumului VI, al „Cărții de Aur“ regele Carol I i-a trimis medalia „Bene merenti cl. I“⁵³.

„Cartea de Aur“, opera cea mai reprezentativă a prolificului publicist și istoric, Teodor V. Păcățian ocupă un loc aparte în istoriografia română. Elaborată în plină perioadă de afirmare a spiritului critic în istoriografia română, prin I. Bogdan, D. Onciu, N. Iorga, opera lui Păcățian nu se acomodează acestui curent. Aparent, dă impresia unei culgeri de documente și unele sinteze de istoriografie îi și rezervă această calitate. Dar „Cartea de Aur“ este lipsită de acea critică internă, care validează valoarea unei asemenea întreprinderi. În prima ediție a volumului I nu apar nici trimerile necesare la sursă, lipsește chiar distincția clară între document și textul autorului. La sugestia lui Xenopol va reveni la ediția a doua și în elaborarea volumelor ulterioare, indicând la sfârșitul fiecărui volum lista documentelor consultate în vederea elaborării lucrării. Nici adunarea documentelor nu s-a făcut cu scrupulozitatea necesară, îi lipsește un discernământ necesar în alegerea documentului celui mai reprezentativ. Prin comentariile asupra unor evenimente, prin introducerile făcute unor documente și evenimente, el își înserează propriile păreri, toate acestea îndepărtează opera de calitatea de colecție de documente. Și curios că omul receptiv, care era T. V. Păcățian, era la curent cu ceea ce înseamnă o recuperare critică a trecutului, o mărturisește de mai multe ori, chiar în introducerea de la primul volum spune că lucrarea sa „nu e istorie critică a luptelor noastre din trecut“. Ea poartă în primul rând amprenta unui romantism târziu, fenomen caracteristic istoriografiei transilvane de la începutul secolului al XX-lea, în care ideea națională străbate fiecare operă. „Cartea de Aur“ poartă apoi amprenta — ca de altfel și alte lucrări din acea perioadă — contextului politic în care a fost realizată. Întreaga perioadă, care a urmat realizării dualismului austro-ungar, este marcată politic în mișcarea națională română de redobândire a autonomiei Transilvaniei. Așa cum arată Al. Lapedatu, acestui comandament politico-național i s-a atașat întreaga istoriografie care încearcă să legitimeze sub raport istoric și juridic acest postulat⁵⁴. Din această situație s-au născut „Româ-

nii și constituțiunile“ a lui Iosif Hodoș, „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă“ de Gh. Barițiu, „Chestiunea română în Transilvania și Ungaria“ de Eugen Brote și „Cartea de Aur“ a lui Teodor V. Păcățian. Opera lui Păcățian mai poartă marca ziaristului militant, angajat profund politic prin scris în serviciul cauzei de conservare și salvare a ființei naționale, pentru care istoria este purtătoarea unui valoros mesaj de educație națională. „Cartea de Aur“ este de fapt ceea ce spunea însuși autorul: *expunere, istorisirea faptelor întâmplare, e adunare de documente autentice...“* necesare „*compunerii la timpul său a ceea ce ne trebuie, istoria adevărată a trecutului nostru politic*“ (s.n.).

După atâția ani de la apariția ultimului volum, în 1915, „Cartea de Aur“ rămâne una din principalele surse de studiere a epocii moderne, cu precădere a istoriei Transilvaniei din perioada dualismului. Considerăm că o reeditare critică a ei ar reprezenta, în ciuda progreselor istoriografice, un mare câștig pentru știința istorică românească, reactualizând în același timp o operă și un autor ce și-au îngemănat destinul, până la o identificare totală.

II. Întregirea unei opere

Din munca de documentare la „Cartea de Aur“, din legăturile cu cercurile ortodoxe mitropolitane sibiene, timp de șaisprezece ani fiind redactor-șef la „Telegraful Român“, sau ca urmare a atribuțiilor deținute în cadrul Astrei ca președinte al secțiunii istorice, s-au născut o serie de alte studii, ce-i întregesc prolificului istoric bogata operă.

În timpul efectuării lunilor de detenție la Seghedin, în paralel cu pregătirea pentru tipar a volumului III din „Cartea de Aur“, a redactat lucrarea „Istoriografii vechi — istoriografii noi. Studiu critic în chestia vechiei mitropolii ortodoxe române“, apărută în 1904 la Sibiu, în Tipografia Arhidiecezană⁵⁵. Lucrarea lui T.V. Păcățian se dorea un răspuns dat istoricului Augustin Bunea, care în cartea „Vechile episcopii românesce a Gioagiului, Silvașului și Bălgradului“⁵⁶, de pe poziția unui confesionalism dus în extremis, respingea teza existenței unei mitropolii ortodoxe române în Transilvania înainte de 1864. Contrar „vechilor istoriografii“ — Samuil Micu, Petru Maior, Timotei Cipariu — care afirmaseră existența unei mitropolii ortodoxe începând cu 1384, A. Bunea supunea documentele probatoare ale existenței mitropoliei unei noi interpretări. Astfel consideră eronată plasarea la Alba Iulia a mitropolitului Ioanichie, amintit într-un document de la 1479, solicitând regelui Matei Corvin scutiri de taxe pentru preoții de religie ortodoxă din Maramureș. Istoricul blăjean consideră că Ioanichie a aparținut Belgradului sârbesc Nandorlbensis (Nándorfehérvár — în maghiară) și nu la Fehérvár⁵⁷. De asemenea respinge interpretarea documentului din 1494, prin care regele Ungariei Vladislav II confirma hotărârea Patriarhiei din Constantinopol de a se acorda Mănăstirii Peri statut de stauropighie, iar egumenului Ilarie era dator cu convenita ascultare și supunere față de arhiepiscopul Transilvaniei. Potrivit opiniei lui Bunea, documentul se referea la arhiepiscopia (mitropolia) Țării Românești⁵⁸. Pe o poziție apropiată, fără a reprezenta o identitate totală de interpretare, se situa și

N. Iorga prin lucrarea „Sate și preoți“. Continuându-și șirul argumentelor, A. Bunea, dealtfel unul din cei mai valoroși istorici români din Transilvania la începutul secolului al XX-lea considera că, înainte de 1599, nu se poate vorbi nici cel puțin de existența unei episcopii care să se fi extins asupra întregii Transilvanii, care apoi, sub principii calvini a fost „calvinească“ în credință și situații, rămânând doar formal de rit ortodox⁵⁹. Considera, ca urmare, existența ortodoxiei la români o adevărată fatalitate care a făcut ca elita românească din Transilvania, pentru a putea juca un anumit rol în stat să se catolicizeze, rupându-se de popor⁶⁰.

Asemenea „acuzații“, care poartă evident amprenta unui subiectivism confesional, au rănit, chiar dacă din aceleași considerente confesionale, cercurile ortodoxe din jurul „Telegrafului Român“, fapt ce va întreține, pe tema vechimii mitropoliei ortodoxe o vie polemică, ce s-a prelungit în întreaga perioadă în primul deceniu al secolului al XX-lea, și chiar mai târziu.

În acest context a apărut în 1904 lucrarea lui Teodor V. Păcățian „Istoriografii vechi — istoriografii noi“, în care, de pe poziția cărturarului angajat prin scrisul său idealului național, se simțea sincer afectat că „... trecutul nostru, ... e dat astăzi în judecată“⁶¹. „Noii istorici“ — Bunea și Iorga — în viziunea lui Păcățian, puneau la îndoială reputația celor mai mari istorici din trecut și mai ales puneau în joc iarăși „onoarea națională“. Drept urmare, deși nu se simțea cel mai îndreptățit să o facă, pe parcursul a 173 de pagini, redactorul șef de la „Telegraful Român“, utilizând o bogată literatură de specialitate în limbile române, maghiară, germană și sârbă, încearcă contracaraarea aserțiunilor lui Bunea, pe care îl considera „mai mult preot decât scriitor“.

Fără a aduce noi dovezi documentare, dar pornind de la o realizare a surselor inițiale, corelate cu bogata bibliografie consultată de Păcățian, contrar interpretărilor date de istoricii A. Bunea și N. Iorga, demonstrează posibilitatea existenței unei mitropolii ortodoxe înainte de Mihai Viteazul. De altfel, în viziunea sa, Mihai nu a întemeiat mitropolia ortodoxă a Transilvaniei (nici nu avea o asemenea calitate -n.a.), ci doar a edificat biserica mitropolitană. Trimisă pentru premiere Academiei Române, alături de primele două volume din „Cartea de Aur“, lucrarea lui T. V. Păcățian s-a bucurat de aprecieri favorabile. A. D. Xenopol, în raportul prezentat asupra lucrării, consideră corecte afirmațiile, dar își exprimă regretul că în favoarea afirmațiilor sale, Păcățian nu a adus noi argumente⁶². De asemenea Gr. Tocilescu într-o scrisoare adresată lui Păcățian își exprimă speranța că „... atât tonul ce păstrați în discuțiune cât și tăria argumentelor ce aduceți vor convinge și pe cei necredincioși ca Thoma necredinciosul“, ... pe cei „înfumurați îi veți desmetici, pe cei „rătăciți“ îi veți îndrepta, iar pe cei doi „drept credincioși în cele bătrânești“ ne veți întări în cuvintele noastre“⁶³.

A urmat însă, drept răspuns la opera lui T. V. Păcățian, o nouă lucrare a istoricului Bunea „Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria“⁶⁴. Pe un ton ironic și din perspectiva unei erudiții istorice ce-i aparținea însă umbră de confesionalism, acesta reia punct cu punct argumentele lui Păcățian, supunându-le unei severe critici, punând sub semnul în-

trebării calitatea de istoric a publicistului sibian, cu referiri exprese, deosebit de aspre, la adresa „Cărții de Aur“.

Polemicele, în jurul vechimii mitropoliei, purtând în ele o încărcătură confesională, s-au prelungit așa cum am mai arătat, presa în special contribuind din plin la acestea⁶⁵. Neobișnuite, pentru acea perioadă în presa ardeleană, s-au dovedit atacurile la adresa lui Iorga găzduite de T. V. Păcățian în „Telegraful Român“. Afectat de acest „tratament“ aplicat marelui istoric, O. Ghibu a intervenit în apărarea sa, publicând în „Tri-buna“ de la Arad un articol sub pseudonimul Dr. Sever Mureșan⁶⁶.

Existența unei mitropolii ortodoxe în Transilvania anterioară anului 1599 va primi — așa cum arată istoricul Silviu Dragomir — o nouă confirmare prin publicarea în 1913 de către Andrei Veress a lucrării lui Antonio Possevino „Transilvania“⁶⁷. Acesta efectuând în 1583 la îndemnul lui Ștefan Báthori o călătorie de 47 de zile în Transilvania, inclusiv la reședința principelui în Alba Iulia, menționa în respectiva lucrare existența unei mitropolii de rit grecesc cu reședința la Alba-Iulia⁶⁸. Cercetarea istorică ulterioară — prin contribuția istoricilor St. Meteș⁶⁹, Mircea Păcurariu⁷⁰ și alții — a întărit prezumțiile referitoare la vechimea mitropoliei ortodoxe în Transilvania. De altfel, în 1878, la mănăstirea Râmetș (jud. Alba) s-a descoperit o inscripție care-l menționează pe arhiepiscopul Ghelasie la anul 1376, fapt ce presupune existența unor episcopi din diferite zone ale Transilvaniei aflați sub jurisdicția sa⁷¹.

În paralel cu adunarea materialului și redactarea ultimelor volume ale „Cărții de Aur“, Teodor V. Păcățian a elaborat o serie de lucrări privind istoria bisericii ortodoxe române. Amintim dintre acestea monografiile: „Biografia mitropolitului Ioan Mețianu“ (1915), „Un mecenat român: Dr. Iosif Gall (1916)“, „Treii mitropoliți ai bisericii ortodoxe române din Ardeal“ (1916) și „Reînființarea și organizarea mitropoliei greco-ortodoxe române din Ardeal“ (1916). Din păcate toate au rămas la stadiul de manuscris.

După o îndelungată perioadă — între anii 1911—1917 — s-a aflat în fruntea „Telegrafului Român“, Teodor V. Păcățian a părăsit redacția ziarului datorită conflictului cu Vasile Mangra, aservit tot mai mult intereselor politice ale cercurilor guvernamentale budapestane. Din prezența sa în redacția ziarului sibian s-a născut lucrarea „Repertoriul ziarului Telegraful român pe anii 1853—1917“, un util și valoros instrument pentru reconstituirea unor importante pagini a presei românești din Transilvania. Lucrarea a fost premiată în 1923 de Institutul de istorie din Cluj. (Din păcate, manuscrisul lucrării s-a pierdut).

După înfăptuirea Unirii de la 1918, operă la care prin scrisul său contribuise atât de mult, Păcățian a primit din partea Consiliului Dirigent conducerea „Gazetei oficiale“, fapt ce ilustra o recunoaștere a meritelor gazetărești ale aproape septogenarului publicist.

Cu toate noile exigențe impuse de noua generație afirmată după Unire, Teodor V. Păcățian a continuat să fie o prezență activă a publicisticii și a scrisului românesc, a scrisului istoric⁷².

Multe lucrări s-au născut din colaborarea cu Astra. Din 1911, ca o recunoaștere a meritelor sale istoriografice a fost ales președinte al secțiunii istorice, funcție deținută în perioada interbelică, ca un omagiu din partea Astreii închinat activității și jertfelor vieții sale. De multe ori —

relatează istoricul I. Moga — bătrânul publicist i se adresa lui I. Lupaș cu rugămintea de a-l elibera din funcția de președinte al secțiunii istorice, fiindu-i greu să „prezideze atâția academicieni“, rezervă ce dezvăluie o mare modestie, un suflet nobil și un caracter de elită⁷³.

Din însărcinarea Astrei a întocmit lucrarea „Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în războiul mondial“. Ideea elaborării unei asemenea lucrări a apărut în 1915, când în presa din Ardeal s-a lansat apelul pentru întocmirea unei lucrări care să consemneze jertfele românilor în războiul ce se desfășura, pentru a constitui un argument al luptei românilor pentru drepturile politico-naționale⁷⁴. Evoluția evenimentelor militare și politice a făcut ca inițiativa să nu poată fi reluată decât după război, în ședința din 2 august 1920, când s-a hotărât ca secțiunea istorică a Astrei să încredințeze lucrarea unui membru al ei. Întrucât modelul din 1915 nu mai corespundea, pentru că trebuiau luate în considerare și alte jertfe: refugiați, internați și arestați, T. V. Păcățian a întocmit un nou „tablou nominal“ în care se vizau și alte aspecte privind desfășurarea revoluției din 1918. Planul propus a fost acceptat de Secțiunea istorică a Astrei în ședința din 18 iunie 1921, ca apoi în ședința din 29 septembrie 1921 să fie încredințată lui T. V. Păcățian sarcina coordonării muncii de culegere a datelor elaborate a lucrării⁷⁵. Pe baza datelor centralizate, culese prin intermediul primarilor și al secretarilor din comunele și orașele Transilvaniei a elaborat lucrarea despre jertfele românilor în Primul război mondial, aceasta cuprinzând un valoros material informativ privind populația românească din Transilvania, soarta celor mobilizați: morți, răniți și dispăruți, orfani, tabloul social al celor mobilizați ș.a. Elaborată într-un timp record, un an și trei luni, din cauza mijloacelor materiale lucrarea a apărut doar în fragment în revist „Transilvania“⁷⁶ și în volum, dar tot în fragment, la Biblioteca Astrei, în 1923, restul materialului în mare parte a rămas nepublicat.

Întocmirea utilei și valoroasei lucrări a adus autorului ei o recunoaștere unanimă a meritelor din partea Academiei Române, a Astrei și din partea unor personalități științifice și culturale. Valeriu Braniște, într-o scrisoare către vechiul său colaborator și prieten îi scria: „Te felicit și te admir. Lucrarea făcută într-un timp atât de scurt (...) nu e muncă de om de rând ci e muncă de uriaș...“⁷⁷.

Într-o scrisoare adresată autorului lucrării, Ioan Bianu îi aduse la cunoștință părerea unanimă a membrilor Academiei Române privind valoarea operei și își exprimă dorința că lucrarea va fi publicată în țară și în străinătate pentru o propagandă cât mai eficientă a ei dar și a problemelor prezentate⁷⁸. Printre cei care i-au remarcat lucrarea a fost și criticul Eugen Lovinescu, care a recenzat-o favorabil în „Convorbiri literare“⁷⁹. Deosebit de elogios a fost apreciată lucrarea de către Astra. În ședința plenară a secțiilor științifico-literare din 13 iulie 1929, desfășurată la Sibiu, și în Adunarea generală din 28—29 august, ținută la Timișoara, în același an, i-au apreciat lucrarea și au propus-o pentru premiul „Scotus Viator“⁸⁰.

În același an, 1923, a încheiat lucrarea „Românii din Ardeal și anii de renaștere națională 1848—1849“. Premiata de secțiile științifico-literare ale Astrei, lucrarea a fost înaintată în 1924 la Casa Școalelor din Bucu-

rești, în vederea tipăririi. Din păcate și această operă a rămas doar în stadiul de manuscris. Practic, exceptând lucrarea „Jertfele românilor...”, ca o ironie a soartei, în România întregită, T. V. Păcățian nu a mai reușit să editeze nici o operă.

Cele mai multe studii și articole publicate de Păcățian în perioada interbelică își au originea — așa cum am mai arătat — în munca de adunare a materialului documentar pentru „Cartea de Aur” și a legăturilor sale cu Astra, în revista acesteia, „Transilvania”, apărându-i majoritatea studiilor. În această categorie se înscriu studiile: „Cum a fost Horia și Cloșca”⁸¹, „Avram Iancu apărătorul Munților Apuseni”⁸², „Colibașii din pasul Branului”⁸³, „Documente istorice din 1848—1849”⁸⁴, „Pro-nunciamentul de la Blaj”⁸⁵, „Activitatea românilor în senatul imperial austriac în anii 1860”⁸⁶, „Constituțiile electorale ale Austriei”⁸⁷ și „Două alegeri de mitropolit în Sibiu”⁸⁸.

Numeroase articole cu conținut istoric au fost risipite în ziarele și revistele vremii. În ziarul „Patria”, organ al P.N.T. a publicat articolul „Cum se scriu astăzi cărțile de știință”⁸⁹, în care face severe observații la ușurința cu care unii își confecționează opere, uzând de cunoștințe pe la ministere. Tot în ziarul „Patria” i-au apărut articolele „Din cele trecute vremi. Memorialul lui Gheorghe Barițiu”⁹⁰ și „Un discurs parlamentar capodoperă a lui Alexandru Mocioni”⁹¹, valoroase materiale ce-i întregesc contribuția la cunoașterea istoriei moderne a Transilvaniei. Pe linia aceleiași contribuții se înscriu articolele „Județele românești desființate de regimul maghiar”⁹², despre practicile politice de maghiarizare ale guvernelor de la Budapesta în perioada dualismului, „Saguna și Caterina Varga”⁹³, articol prin care încerca să lămurească un episod controversat din biografia fostului mitropolit și „Banatul de altădată”⁹⁴, o scurtă schiță istorică asupra Banatului, cu o prezentare mai detaliată asupra evenimentelor din anii șaiszeci ai secolului XIX, când această provincie românească a fost anexată Ungariei. Ultimul articol îi apărea în dramaticul an 1940, în revista „Tribuna” de la Cluj: „Manevrele militare de la Borossebes”⁹⁵. Printre cele mai importante contribuții istoriografice din perioada interbelică, ale publicistului și istoricului Păcățian, se numără „Contribuții la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII”⁹⁶, studiu apărut în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”. Studiul abordează aspecte ale disputelor confesionale dintre ortodocși și uniți la mijlocul secolului al XVIII-lea, observate în districtul Hațegului, unde românii se împotriviseră aderării la actul de unire cu biserica romano-catolică.

În general, studiile și articolele publicate pe Păcățian în perioada interbelică, țin mai mult de genul publicisticii istorice, menite a contribui, pe linia unui militantism angajat la consolidarea statului român, la întărirea cu argumente istorice a marilor înfăptuiri naționale de la 1918. Pentru Teodor V. Păcățian istoria a reprezentat, în primul rând, o sursă de învățătură cu rol preponderent educativ și formativ, de aici unele neajunsuri sub aspectul rigurozității științifice. Altfel, o operă perfect integrabilă tradiției istoriografice ardeleni, cu puternice (încă) ecouri ale postromantismului la începutul secolului XX.

Privită, în ansamblu, opera istoriografică a băănățeanului Teodor V. Păcățian, din care se detașează „Cartea de Aur”, se impune în primul rând

prin dimensiunea ei, rar întâlnită la un singur om, completată cu o bogată activitate de ziarist și traducător, desfășurată pe parcursul a aproape șaptezeci de ani. O operă extrem de variată, născută din comandamentele politico-naționale ale momentelor istorice traversate, în care diferitele domenii de manifestare s-au articulat într-o complementaritate benefică, conturând o personalitate de excepție prin travaliul depus în serviciul cauzei naționale a românilor transilvăneni și bănățeni.

NOTE

- 1 Biblioteca Universitară „Lucian Blaga”, Fond Păcățian, mss. s. 302/2: Dr. A. Cosma jr. „Scriitorul bănățean Teodor V. Păcățian a împlinit 80 de ani”. În continuare BCU „L.B.” Cj-N.
- 2 Privind viața și activitatea vezi: „Almanahul scriitorilor de la noi”, Orăștie, 1911, p. 182; T. V. Păcățian, *Dare de seamă despre activitatea mea literară și ziaristică*, în *Ardealul tânăr*, I, nr. 9, 1930, p. 262–268 și nr. 10, p. 314–318; A. Cosma, *Scriitorul bănățean T. V. Păcățian*, în *Luceafărul*, I, nr. 11, 1935, p. 509–510; idem, *O lucrare inedită a publicistului bănățean T. V. Păcățian*, în *Mitropolia Banatului*, XVIII, nr. 4–6, 1968, p. 321–324; idem, *Autorul „Cărții de Aur”*, în *Prin Timișoara de altădată*, Timișoara, 1977, p. 126–128; I. Lupaș, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1977, p. 230–239; Horia Stanca, *Teodor V. Păcățian (1852–1941)*, în *Repere sibieni II*, Sibiu, 1980, p. 135–176; Stelian Mindruț, *Date noi referitoare la viața și activitatea istoricului T. V. Păcățian*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XLIII, 1979, p. 203–225; D. Demșas, *Manuscrisul autobiografic din 1923 al lui T. V. Păcățian*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 245–256; Cornel Sigmirean, *Teodor V. Păcățian — 140*, în *Școala Ardeleană*, An II, nr. 8, 1992, p. 5.
- 3 Teodor V. Păcățian, *Dare de seamă despre activitatea mea literară și artistică*, în *Ardealul Tânăr*, an I, nr. 9, 1930, p. 252–262.
- 4 A. Cosma, *Autorul „Cărții de Aur” Teodor V. Păcățian*.
- 5 *Ibidem*.
- 6 T. V. Păcățian, „*Cartea de Aur*” sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară, vol. IV, Tipografia Henric Mettzer, Sibiu, 1906, p. V.
- 7 BCU „L.B.”, Cj-N., ms. s. 302/4.
- 8 Valeriu Braniște, *Correspondență 1895–1901*, vol. II, Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeria Căliman și Gh. Iancu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 235.
- 9 *Transilvania*, an XXXII, nr. IV, 1901, p. 130.
- 10 *Telegraful Român*, an XLIX, nr. 41, 14/27 aprilie, 1901, p. 171.
- 11 *Ibidem*.
- 12 *Idem*, nr. 14, 4/18 februarie 1902, p. 57–59.
- 13 B.C.U. „L.B.”, Cj-N., ms. s. 302/4.
- 14 *Telegraful Român*, nr. 15, 7/20 februarie 1902, p. 59, și nr. 32, 19 martie/1 aprilie 1902, p. 129.
- 15 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. I, Ediția a doua, Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904, p. V.
- 16 Pentru fenomenul istoriografic românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea vezi: Alexandru Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, în *Discursuri de recepțiune*, Cultura națională, București, 1929; I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ediția a doua, Editura Scrisul românesc, 1941; M. Dan, I. Cicală, P. Teodor, *Contribuția istoriografiei ardeleni la dezvoltarea științei și culturii naționale*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, IX, 1966; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970; *Idem*, *Istoriografia romantică post-revoluționară din Transilvania*, în *Crisia*, XX, 1900, p. 195–227; Lucian Boia, *Evoluția istoriogra-*

- fiei române, București, 1976, p. 137—231; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Editura Academiei RSR, București, 1985.
- 17 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. I, p. IV—VI.
- 18 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/4 *Scrisori primite de la M. Stroian*.
- 19 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXV, 1902—1903, București, 1903, p. 303.
- 20 *Ibidem*.
- 21 *Telegraful Român*, nr. 58, 23 mai/5 iunie 1902, p. 232.
- 22 *Idem*, nr. 66, 15/28 iunie 1902, p. 267.
- 23 *Idem*, nr. 98, 3/16 septembrie 1902, p. 398—399.
- 24 *Idem*, nr. 98, 3/16 septembrie 1902, p. 398—399, nr. 99, 5/18 septembrie 1902, p. 402, nr. 100, 7/20 septembrie 1902, p. 406—407.
- 25 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/10, fila 22, 24, 26.
- 26 *Telegraful Român*, nr. 131, 21 noiembrie/4 decembrie 1902, p. 531—532, nr. 133, 28 noiembrie/11 decembrie 1902, p. 540; nr. 134, 30 noiembrie/13 decembrie 1902, p. 542—543.
- 27 T. V. Păcățian, *Procesul „Cărții de Aur”*, în *Călimdarul poporului pe anul comun de la Hristos 1938*, p. 64—77.
- 28 *Tribuna Poporului*, nr. 211, 14/27 noiembrie 1902.
- 29 V. Braniște, *Procesul „Cărții de Aur”*, în *Drapelul*, nr. 133, 16/29 noiembrie 1902, p. 1.
- 30 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/10, f. 5, 9.
- 31 *Ibidem*, f. 6—7.
- 32 *Ibidem*.
- 33 *Idem*, ms. sertas 302/4, *Scrisoarea lui Al. Mocioni din 25 decembrie 1902*.
- 34 *Idem*, ms. sertas 302/8. Vezi și Stelian Mindruț, *Teodor V. Păcățian. Inedit. Ecouri epistolare despre Cartea de Aur*, în *Studii de Istoria Banatului*, 1983, 9, p. 67—74.
- 35 Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VI, Sibiu, Tipografia Arhiepiscopană, 1910, p. 917.
- 36 *Idem*, *Cartea de Aur*, vol. VII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopane, 1913, p. III—IV.
- 37 *Ibidem*.
- 38 Aurel Cosma, *Autorul Cărții de Aur Teodor V. Păcățian*.
- 39 T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopane, 1915, p. 856.
- 40 *Telegraful Român*, nr. 88, 18/31 august 1905, p. 375.
- 41 *Idem*, nr. 95, 3/16 septembrie 1909, p. 391.
- 42 Dr. Vasile Goldiș, *Teodor V. Păcățian. Cartea de Aur*, în *Telegraful Român*, nr. 86, 1/14 august 1913, p. 321.
- 43 *Telegraful Român*, nr. 26, 6/19 martie 1905, p. 107.
- 44 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/6.
- 45 *Ibidem*.
- 46 *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, Sibiu, 1979, p. 44.
- 47 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/8.
- 48 I. Breazu, *Teodor V. Păcățian*, în *România Nouă*, nr. 82, 22 februarie 1941, p. 4.
- 49 Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
- 50 N. Iorga, *Cartea de Aur*, în *Neamul Românesc literar*, II, 1910, p. 641—646.
- 51 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVII. Vezi B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/7, *Scrisori de la Academia Română*.
- 52 *Analele*, tom. L, *Ședința din 1929—1930*, București, p. 228. Vezi și B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/7.
- 53 B.C.U. „L.B.” Cj.-N., ms. sertas 302/8.
- 54 Al. Lapedatu, *op. cit.*
- 55 Teodor V. Păcățian, *Istoriografi vechi — istoriografi noi. Studiu critic în chestia vechii mitropolii ortodoxe române*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopane, 1904.
- 56 Augustin Bunea, *Vechile episcopii românesce a Geoagiului, Silvașului, și Bălgradului*, Tiparul Seminarului Arhiepiscopan, Blaj, 1902.
- 57 *Ibidem*, p. 2.
- 58 *Ibidem*, p. 3.
- 59 *Ibidem*, p. 149.
- 60 *Ibidem*, p. 145.

- 61 T. V. Păcățian, *Istoriografi vechi — istoriografi noi* ..., p. IV.
- 62 *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXVII, 1904—1905, București, 1905, p. 481.
- 63 B.C.U. „L.B.“, Cj.-N., ms. sertas 302/2.
- 64 Dr. Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904.
- 65 *Vezi Telegraful Român*, nr. 83, 3/16 august 1904; nr. 2, 6/19 ianuarie 1905; în continuare vezi nr.-le 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 17, 21, 22 din 1905 și nr.-le 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 și 54 din 1908. Vezi și V. Mangra, *Ierarhia și Mitropolia bisericii române din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1908.
- 66 Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 217.
- 67 Silviu Dragomir, *O nouă mărturie istorică privitoare la Mitropolia Bolgradului*, în *Telegraful Român*, nr. 20, 3/16 martie 1914.
- 68 *Ibidem*.
- 69 Ștefan Metes, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria, pînă la 1800*, vol. I, Arad, 1918.
- 70 Mircea Păcuraru, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- 71 *Ibidem*, p. 273.
- 72 Stelian Mîndruț, *Momente ale activității istorice și publicistice desfășurate de T. V. Păcățian în perioada interbelică*, în *Studii de istoria Banatului*, 1987, 13, p. 101—124.
- 73 I. Moga, Teodor V. Păcățian (1852—1941), în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Sibiu, VIII, 1939—1942, p. 536—538.
- 74 Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș aduse în războiul mondial*.
- 75 *Ibidem*, p. 6—8.
- 76 *Transilvania*, 1923, p. 32—54.
- 77 T. V. Păcățian, *Dare de seamă* ..., în *Ardealul Tânăr*, I, nr. 9, 1930, p. 262—268.
- 78 Stelian Mîndruț, *Momente ale activității istorice și publicistice* ...
- 79 *Convorbiri literare*, LV, nr. 5—6, 1923, p. 526.
- 80 *Transilvania*, LIV, nr. 8—9, 1923, p. 318; G. Preda, *Activitatea Astei*, în 25 de ani de la Unire (1918—1943), Sibiu, 1944, p. 81.
- 81 *Transilvania*, 1921, p. 134—142.
- 82 *Idem*, 1924, p. 233—243.
- 83 *Idem*, 1925, p. 584.
- 84 *Idem*, 1926, p. 354—361.
- 85 *Idem*, 1928, p. 26—27.
- 86 *Idem*, 1928, p. 267—280.
- 87 *Idem*, 1928, p. 791—801.
- 88 *Idem*, 1929, p. 518—527.
- 89 *Patria*, nr. 105, 21 mai 1924.
- 90 *Idem*, nr. 67, 26 martie 1933.
- 91 *Idem*, nr. 83, 16 aprilie 1933.
- 92 *Societatea de mîine*, 15 februarie 1930, p. 60—61.
- 93 *Gazeta ilustrată*, nr. 7, iunie 1933.
- 94 *Luceafărul*, nr. 11, noiembrie 1935.
- 95 *Tribuna*, nr. 141, 26 iunie 1940.
- 96 *Anuarul Institutului de istorie națională*, III, 1924, Cluj, 1926, p. 161—181.

(Summary)

Teodor V. Păcățian (1852—1941) is one of the most representative figures of the Romanian writing from Transilvania at the end of the XIX-th century and the beginning of XX-th century. Poet and prose writer, translator of a rich literature from various fields, law, philosophy and politic, but in the first place journalist and historian, Păcățian has achieved an important work for our historiography. His main achievement in the domain of historiography is „Cartea de Aur” sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară” (“The golden Book or the political national struggles of the Romanians under the hungarian Crown”),

awork in light volumes issued between 1902—1915. Elaborated from the position of the militant journalist, engaged through his writing in the Romanians struggle for national emancipation in Transylvania, his work registers the most important moments in the modern history of the Romanians from the Austro-Hungarian Empire, especially in the period between 1860—1910.

"The golden Book" is not an elaborated history, it gathess in the first place the main documents of that period, the Romania deputies' participation in the Transylvanian Diet and after 1867 in the Parliament of Budapest. Together with this work, an indispensable source for the study of the modern history of Transylvania and Banat, Păcățian has also achieved a number of studies on the history of the Romanian Orthodox Church and small monographic studies on political or clerical personalities.

Generally speaking, Teodor V. Păcățian's historiographic work, born from the profound knowledge of the national-political events of the time, is asserting itself nationally through it dimensions, but also through ith documentary valne.